

ФОРМУВАННЯ КУЛЬТУРИ СПІЛКУВАННЯ ЯК ЗАВДАННЯ ОСВІТИ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОЇ ДОБИ

Показано, що глобальний соціальний порядок постіндустріалізму зумовлює зміну системи життєвих цінностей, в тому числі й характеру міжособистісного спілкування. За цих умов формування відповідних навичок постає одним з важливих завдань системи освіти.

Ключові слова: спілкування, культура, постіндустріалізм, освіта, життєві цінності, духовність.

Показано, что глобальный социальный порядок постиндустриализма обуславливает изменение системы жизненных ценностей, в том числе и характера межличностного общения. В этих условиях формирование соответствующих навыков становится одной из важных задач системы образования.

Ключевые слова: общение, культура, постиндустриализм, образование, жизненные ценности, духовность.

It is shown that the global social order of postindustrialism stipulates the change of the system of vital values, including the character of interpersonal communication. In these terms the formation of the proper skills becomes one of the important tasks in the system of education.

Keywords: communication, culture, postindustrialism, education, vital values, spirituality.

Становлення і розвиток постіндустріального суспільства стало якісно новим етапом в історії людської цивілізації. Його характерні риси полягають в істотній зміні не тільки цілей і характеру суспільного виробництва, а й системи життєвих цінностей. Глобальний масштаб змін, що відбуваються в світі, широка інформатизація всіх сфер суспільного життя, розробка і впровадження високих технологій визначальним чином впливають на духовний світ людей, на характер суспільних відносин, в тому числі й на цілі та зміст міжособистісного спілкування.

Всі ці процеси вимагають належного філософського осмислення, без якого практично неможливо вибудувати і тим більш успішно реалізувати ефективну стратегію соціально-економічного і духовного відродження нашої країни та її виходу на траєкторію сталого розвитку. Інноваційний характер світового розвитку як одна з атрибутивних ознак постіндустріалізму вимагає перш за все цільової підготовки кадрового забезпечення цього розвитку. А це може зробити тільки система освіти при наявності чіткої державної політики у цій сфері й високопрофесійного науково-педагогічного персоналу.

Сучасний етап суспільного розвитку поставив перед людством низку глобальних проблем, розв'язання яких, на переконання В. М. Лавриненка і В. П. Ратникова, «стає можливим лише на шляхах становлення та еволюції єдиної цивілізації». Вони вважають, що «можна виділити три групи глобальних проблем. Перша з них пов'язана з аспектами взаємодії суспільства і природи. Це переш за все екологічні проблеми: охорона навколишнього середовища, підтримання динамічної рівноваги біосфери, небезпека виснаження енергетичних та інших природних ресурсів. Друга група глобальних проблем зачіпає аспекти взаємодії соціальних спільнот людей

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФІЛОСОФІЇ СПІЛКУВАННЯ

включає проблеми попередження ядерної катастрофи збереження миру, подолання економічної і культурної відсталості окремих регіонів». До третьої групи автори відносять «антропосоціальні проблеми, що відображають взаємозв'язки людини і суспільства: зростання народонаселення, трансформація й адаптація особистості в умовах прискореного науково-технічного прогресу, який частково порушує психологічну і біологічну стабільність людини» [1, с. 670-671].

Уявляється цілком очевидним, що на долю сучасного покоління випало осмислення цих проблем. Безпосереднє ж їх розв'язання стане вже одним з найважливіших завдань підростаючих поколінь. У зв'язку з цим соціальній філософії і насамперед філософії освіти необхідно сформулювати нову освітню парадигму, здатну бути надійним орієнтиром для практичної педагогіки стосовно належної підготовки цих підростаючих поколінь до успішного життя і діяльності у принципово новому суспільстві, забезпечення високого рівня їх адаптації до динамічно мінливих умов глобального соціального порядку та постіндустріалізму.

Для цього система освіти, в першу чергу вища школа, має забезпечити відповідну професійну і соціальну компетенцію випускників, сформулювати у них нову систему життєвих цілей і цінностей, чіткі світоглядні позиції, моральнісні принципи і переконання. Відомо, що трансформаційні процеси і наступні кризові явища в нашій країні, як і в інших постсоціалістичних країнах, серйозно вплинули на ціннісні пріоритети громадян. При цьому, як свідчить один з провідних фахівців у цій сфері проф. А. О. Ручка, такі пріоритети істотною мірою залежать від соціального і психологічного статусу громадян.

За результатами його досліджень, «високостатусні угруповання на шляху до зрілої демократії і розвиненого громадянського суспільства відносно успішно переносять негаразди суспільних трансформацій, зокрема негативні наслідки фінансово-економічної кризи. Середньостатусні угруповання теж намагаються адаптуватися до суспільних перетворень і кризових явищ, орієнтуючись перш за все на власні зусилля і схиляючись до ліберально-демократичних цінностей. Низькостатусні угруповання більш матеріалістичні, традиціоналістичні, в їхньому середовищі поширені патерналістські та егалітаристські орієнтації, вони менше переймаються ліберально-демократичними цінностями, тому їхню адаптацію до суспільних трансформацій і кризових негараздів слід оцінити як малоуспішну, малоефективну» [2, с. 62].

До високо ж і середньо статусних верств населення відносяться не тільки бізнесмени, політичні діячі та представники влади, а й високоосвічені, мислячі люди, здатні аналізувати ситуацію і впливати на неї як в процесі виборів, так і своєю безпосередньою професійною і громадською діяльністю. Таким чином, прийняття нової ціннісної парадигми, яка найбільш адекватно відповідає реаліям сучасного глобального соціального порядку і реаліям постіндустріалізму, виявляється істотно залежним від освіченості людей, від того, який рівень культури і який характер суспільних відносин вони засвоюють в процесі отримання загальної і професійної освіти.

Одним з надзвичайно важливих елементів цієї культури, який визначає можливість успішної самореалізації людини, виступає культура спілкування. Вона істотною мірою визначає характер ставлення фахівця до інших людей та самих цих людей до нього. На жаль, ще існує зверхнє ставлення окремих керівників до своїх підлеглих і ледве не підлабузництво по відношенню до керівників більш високого рівня. І перший, і другий факти виступають одним з яскравих свідчень недостатнього рівня їх загальної культури і культури спілкування. І певна провина за це лежить на

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФІЛОСОФІЇ СПІЛКУВАННЯ

системі освіти, яка не приклала належних зусиль, щоб прищепити своїм студентам цю культуру.

Формування культури спілкування як невід'ємного елемента освіти і соціалізації людини має виходити з гуманістичних ідей і ставати підґрунтям моральнісної домінанти всієї її поведінки. Як цілком справедливо підкреслює В. Г. Кремень, «людиноцентризм і дитиноцентризм – серцевина» ідеї змін в освіті і суспільстві». На його переконання, «наше доросле суспільство зможе бути ефективним, гуманним і демократичним, якщо ми утвердимо людиноцентризм у суспільному житті як створення умов для плідної діяльності кожної людини в суспільстві». Вчений спеціально наголошує на тому, що головне – це «виокремлення у кожній дитині її сутнісних особистісних рис і максимально можливе наближення навчання і виховання цієї дитини до її конкретних здібностей» [3, с. 15].

Кардинальні зміни в суспільно-політичній і соціально-економічній сферах, що відбулися в Україні з отриманням нею незалежності і розбудовою самостійної держави, істотно вплинули на духовну сферу. Насамперед значне соціальне розшарування суспільства як невід'ємний атрибут ринкової економіки та відповідних трансформацій в системі оплати праці і взагалі життєзабезпечення людини певною мірою звузили освітні ідеали і виховний потенціал освіти. На сам характер спілкування значний вплив здійснює розвиток інформаційних і телекомунікаційних засобів. В першу чергу слід зазначити телебачення, Інтернет і мобільний зв'язок.

Завдяки їх широкому використанню саме спілкування, разом з такими безсумнівними своїми перевагами, як доступність і оперативність, набуває і певних негативних рис. Серед них слід назвати втрату доброти, сердечності, доброзичливості та емоційної забарвленості спілкування, які завжди були однією з характерних ознак української ментальності. Сучасне спілкування, як прояв і один з результатів процесів становлення постіндустріальної доби, стає виключно прагматичним і діловим.

В той же час істотне ускладнення цілей, умов і характеру суспільного виробництва і широкого впровадження високих технологій, що також має вважатися проявом і результатом становлення і розвитку постіндустріалізму, зі всією необхідністю вимагає й нового характеру міжособистісних відносин. Мається на увазі їх демократизація, створення і неухильне дотримання сприятливого психологічного клімату і корпоративної культури в кожній організації. А цього неможливо досягнути без відповідного рівня культури спілкування, притаманної буквально кожному учаснику спільної діяльності.

За цих умов перед системою освіти постає надзвичайно важливе і вкрай відповідальне завдання з виявлення наявного в учнів і студентів рівня культури спілкування і взаємовідносин, визначення основних його недоліків і розробка та реалізація системної стратегії подолання існуючого стану, формування та цілеспрямованого розвитку справжньої культури спілкування. Необхідна для її оволодіння мотивація має полягати в переконанні учнів і студентів у тому, що рівень цієї культури стає одним з важливих компонентів професійної і соціальної компетенції фахівця, що він визначальною мірою впливає на його професійну і особистісну самореалізацію, на можливість успішного досягнення ним його життєвих цілей.

Автор цілком усвідомлює, що сьогодні це завдання є надзвичайно складним через певну нестабільність суспільної думки взагалі й становлення нової моральності зокрема, через втрату освітою виховних орієнтирів, про що йшлося вище, та через різючу невідповідність проголошуваних нею життєвих цінностей реаліям сьогодення. За цих умов система освіти повинна широко використовувати всі можливі канали впливу на молодь.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФІЛОСОФІЇ СПІЛКУВАННЯ

У зв'язку з цим доцільно навести думку В. П. Андрущенка, який пише, що «у ситуації, коли нова моральність ще лише пробивається із джерел традиційної народної культури, сучасних суспільних відносин та міжнародного досвіду, на передній план виходять одвічні християнські цінності». [4, с. 14].

Система освіти відповідальна за формування і розвиток культури спілкування та її прищеплення учнівській і студентській молоді. Саме вони, майбутня інтелектуальна еліта, має являти взірць загальної і професійної культури, в тому числі й культури спілкування та взаємовідносин.

Справедливо у зв'язку з цим пише О. С. Пономарьов про «принципову можливість і доцільність цілеспрямованого впливу на людину, насамперед шляхом її навчання і виховання в системі освіти з метою зміни та розвитку бажаного характеру спілкування та його культури, прищеплення толерантності». Вчений підкреслює, що «останнє завдання стає надзвичайно важливим, оскільки унаслідок складної природи людини та її психіки часто сприйняття нею іншого, особливо представника іншої культури, виявляється хибним, що позначається і на ставленні до нього та характері спілкування з ним. Ці негативні прояви можуть посилюватися і завдяки відмінності психологічних характеристик партнерів по спілкуванню, наявності у них різних цілей, прагнень та інтересів» [6, с. 33].

Ця думка набуває особливої ваги й важливості в умовах глобалізації та все більш відчутної ходи постіндустріального суспільства. Дійсно, однією з найбільш характерних рис для них стає сьогодні широка інтернаціоналізація виробництва. Вона зумовлює необхідність участі у спільній діяльності заради досягнення певних цілей представників різних соціумів, різних культур. Їхня діяльність може бути успішною лише у разі належного спілкування між ними, яке повинне ґрунтуватися на взаємній повазі й толерантності. А це передбачає наявність достатньо високої культури міжособистісного спілкування, в тому числі й розвинених навичок міжкультурної комунікації. Формування у майбутніх фахівців таких навичок має розглядатися ними не як щось нав'язливе, а як одна із сприятливих передумов подальшого взаємозбагачення, що завжди супроводжує процеси спілкування з цікавими людьми, тим більш з представниками інших культур.

Важливо підкреслити також, що саме у спілкуванні й за допомогою спілкування люди можуть досягати взаєморозуміння, долати суперечності та конфліктні ситуації, які час від часу виникають між ними. Тому феномен спілкування має розглядатися як один з найсуттєвіших атрибутів людини, що визначається її суспільною природою і водночас слугує одним з найбільш значущих чинників, що забезпечують можливість успішної життєдіяльності та неперервного розвитку суспільства і самої людини. І спілкування у цій якості постає, по-перше, однією з неодмінних життєвих потреб людини, а по-друге, однією з її життєвих цінностей.

Тому ми цілком згодні з тезою В. О. Лозового, який слушно зазначає, що «надмета спілкування – гармонізація буття людства, соціуму і людини. У такому контексті розуміння спілкування постає не тільки як потреба, а й як одвічна цінність». На його глибоке переконання, «спілкування є площиною, в якій людина набуває самовизначення, самовираження, самореалізації, самоствердження. Спілкування є й площиною, в якій відбувається взаємозбагачення людини у процесі взаємодії з іншими». Таким чином, на думку цього автора, «спілкування є не тільки одним з проявів людської діяльності поряд з працею і пізнанням. Це одна з найвищих цінностей, яка дає людині можливість усвідомити саму себе й усвідомити себе у контексті соціуму» [7, с. 23].

Таким чином, складна, багатоаспектна і багатофункціональна сутність феномену людського спілкування дозволяє впевнено стверджувати, що саме визначальна роль

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФІЛОСОФІЇ СПІЛКУВАННЯ

спілкування для організації спільної діяльності людей та забезпечення її належного здійснення зумовлює залежність ефективності цієї діяльності, а отже і характеру функціонування та розвитку відповідного соціуму від якості спілкування та його культури. Тому формування культури спілкування постає сьогодні на рівні однієї з найважливіших проблем і вимагає від вітчизняної системи освіти системного підходу до її успішного розв'язання. А це означає, по-перше, необхідність у здійсненні глибоких наукових досліджень як з філософії спілкування, так і з його психологічних та педагогічних аспектів. По-друге, результати досліджень мають стати основою розробки ефективних педагогічних технологій, які б системно формували і розвивали культуру спілкування учнів і студентів безпосередньо в навчально-виховному процесі, ненав'язливо прищеплювали їм відповідну мотивацію на оволодіння високою культурою спілкування.

По-третє, розроблені цільові педагогічні технології для ефективного свого застосування в освітній практиці повинні бути надійно підкріплені відповідним науково-методичним і навчально-методичним забезпеченням. Адже кожен шкільний вчитель і кожен викладач вищого навчального закладу має бути озброєним методичним матеріалом, який би реально допомагав йому кваліфіковано, свідомо і цілеспрямовано розвивати культуру мовлення і спілкування у студентів в процесі викладання своїх навчальних дисциплін.

По-четверте, оскільки, як добре відомо, одним з найдійовіших джерел педагогічного впливу на учнів і студентів і водночас ефективним чинником їх особистісного розвитку виступає особистість самого педагога, необхідно постійно підвищувати культуру спілкування самих вчителів і викладачів вищих навчальних закладів. Це стає тим більш необхідним, що приєднання України до Болонського процесу та її входження в єдиний європейський освітній простір відкриває та істотно розширює можливості для інтенсифікації міжнародних обмінів, здійснюваних нашими закладами освіти.

Уявляється ж цілком зрозумілим, що і студенти, і викладачі, що виїжджають за кордон, мають гідно представляти там Україну, в тому числі й через високе володіння культурою спілкування і міжособистісних відносин взагалі, знання характерних особливостей культури відповідної країни й ментальності її народу. Ці знання в гармонійному поєднанні з володінням іноземними мовами сприяють подальшому професійному і загальнокультурному збагаченню особистості, знайомству з провідними світовими тенденціями розвитку сфери професійних інтересів. Все це істотно підвищує авторитет людини, робить взірцем фахівця і спонукає наслідувати його риси і культуру. Водночас знайомство з іноземними системами освіти створює передумови для підвищення рівня педагогічної майстерності і викладача.

Реалії постіндустріальної доби все більш відчутно позначаються на цілях і характері освіти, на процесах навчання і виховання підростаючих поколінь. Це істотно мірою пов'язано з тим, що вони впливають на соціальні й духовно-культурні процеси у напрямку формування глобального соціального порядку. Як справедливо пише у зв'язку з цим А. П. Бутенко, «інтернаціоналізація процесу виробництва в процесі свого розвитку призводить до багатопланових суспільних наслідків». Серед них він окремо виділяє ту обставину, що «інтернаціоналізація не є соціально нейтральною, оскільки суб'єкти, творці, організатори цього процесу та його об'єкти – країни, на які спрямований цей процес» [8, с. 5].

Уявляється цілком природним, що як суб'єкти процесів глобалізації та інтернаціоналізації, так і їх об'єкти безпосередньо зацікавлені у тому, щоб максимальною мірою використовувати переваги, що несуть ці процеси і, в той же час, мінімізувати неприємності і втрати, які їх супроводжують. Для забезпечення такої

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ФІЛОСОФІЇ СПІЛКУВАННЯ

можливості їм вкрай необхідно активно здійснювати цілеспрямовану підготовку висококваліфікованих кадрів нової формації. Вони повинні мати не тільки високу фахову і соціальну компетентність, а й володіти належною загальною і професійною культурою, повинні уміти ефективно діяти у складних нестандартних ситуаціях, уміло відстоювати інтереси своєї установи і своєї країни, всебічно сприяти постійному зростанню їх авторитету в світі.

Водночас вони повинні відчувати свою особистісну відповідальність за ті рішення і дії, які їм доводиться здійснювати у досить непростих умовах і бути готовими нести таку відповідальність. Формування цих рис і якостей майбутніх фахівців у системі їх професійної підготовки невід'ємно пов'язано з формуванням і розвитком їхньої культури спілкування. Воно може бути належним чином забезпечене тільки за умови чіткого дотримання системної цілісності навчально-виховного процесу.

Як переконливо свідчить досвід країн, які досягли не тільки найвищого технологічного рівня, а й високого рівня добробуту та якості життя свого населення, одним з визначальних чинників цих досягнень стала належна увага влади до розвитку освіти, науки і культури. Тому стратегія успішного подолання кризи, яку переживає сьогодні Україна, може бути реалізована лише при послідовному втіленні у життя чіткої сучасної освітньої політики, при усвідомленні освітянами своєї високої місії та їх прагненні виконати її. Саме в цьому полягає запорука соціально-економічного і духовно-культурного відродження України і забезпечення її усталеного інноваційного розвитку відповідно до провідних світових тенденцій. Тільки за цих умов вона здатна посісти гідне місце у спільноті країн глобалізованого постіндустріального світу.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Філософія: Учебник для вузов / Под ред. В. Н. Лавриненко и В. П. Ратникова. – 2-е изд., перераб. и доп. – М.: ЮНИТИ-ДАНА, 2001. – 677 с.
2. Ручка А. А. Ціннісні пріоритети громадян України в умовах соціальних трансформацій // Філософія і сучасність. – 2010. № 4. – С. 55-62
3. Кремень В. Г. Освіта в контексті сучасних соціокультурних змін // Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти: Зб.наук.праць. – Вип. 27 (31). – В 3-х ч. – Ч. 1. – Харків: НТУ «ХП», 2010. – С. 13-18.
4. Андрущенко В. П. Інноваційний розвиток освіти в стратегії «українського прориву» // Вища освіта України. – 2008. – № 2. – С. 10-17.
5. Бакиров В. С. Коммуникативная природа пространственно-временных характеристик социума // Філософія спілкування: філософія, психологія, соціальна комунікація. – 2009. – № 2. – С. 10-13.
6. Пономарьов О. С. Логіка спілкування та його гносеологічні аспекти // Філософія спілкування: філософія, психологія, соціальна комунікація. – 2009. – № 2. – С. 28-35.
7. Лозовой В. О. Культура особистості та етика у діловому спілкуванні / В. О. Лозовой, О. В. Уманець, М. Б. Ценко. – Харків: Регіон-інформ, 2006. – 140 с.
8. Бутенко А. П. Глобализация: сущность и современные проблемы // Социально-гуманитарные знания. – 2002. – № 3. – С. 3-18.

Sulima Y. M. The Culture of Communication Formation as a Goal of Postindustrial Education.